

شهری که خدا آزاد کرد

هشت سال دفاع مقدس اثربخش‌ترین رویداد دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی بود. در مقطع پیروزی انقلاب اسلامی که کشور درگیر استقرار یک نظام سیاسی مستقل بود ایران شرایط ویژه‌ای داشت.

هشت سال دفاع مقدس اثربخش‌ترین رویداد دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی بود. در مقطع پیروزی انقلاب اسلامی که کشور درگیر استقرار یک نظام سیاسی مستقل بود ایران شرایط ویژه‌ای داشت.

در داخل برخی از نیروهای سیاسی که با اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی سرسازگاری نداشتند در چند استان با ایجاد درگیری‌های نظامی و بهره‌گیری از احساسات قومی و درصدد پیش بردن مقاصد سیاسی خود شدند. از سوی دیگر براندازی نظام شاهنشاهی با قدمت 2500 ساله و استقرار تشکیلاتی سیاسی با اهداف و آرمان‌های اسلامی شور و هیجانی را در برخی از جوامع اسلامی پدید آورد که این مساله نگرانی‌هایی را برای دولت‌های حاشیه‌ای خلیج فارس در پی داشت.

قدرت‌های غربی نیز که روابط مستحکمی با حکومت پهلوی داشتند با سرنگونی این رژیم، یک متحد استراتژیک را از دست دادند و نظامی که بر سرکار آمد از همان ابتدا روابط گذشته با غرب بویژه با محوریت آمریکا و انگلیس را مورد تشکیک قرار داد و شعار و سیاست نه شرقی و نه غربی را مبنای سیاست خارجی خود اعلام کرد.

در مرزهای غربی کشور، عراق که مدت‌ها درگیر اختلافات مرزی با ایران از دوره عثمانی تا اواخر دوران پهلوی بود و احساس می‌کرد انعقاد قرار داد 1975 الجزایر با ایران در موقعیتی رخ داد که طرف عراقی در موضع ضعف قرار داشت در کمین فرصتی بود تا جبران گذشته کند. وقوع انقلاب اسلامی در ایران و تغییر ساختارهای سیاسی و نظامی در این کشور، عراقی‌ها را به این فکر واداشت که اکنون فرصت مناسبی برای انتقام از گذشته است.

صدام حسین رئیس‌جمهور عراق با تجهیز نظامی ارتش به قدرتی در منطقه تبدیل شده بود و حتی داعیه رهبری جهان عرب را داشت. او با پاره کردن قرارداد الجزایر در یک‌مجلس عمومی به ایران اعلام جنگ داد و بلافاصله نیروهای بعثی از مرزهای غربی و جنوب غربی ایران را مورد تهاجم قرار دادند.

ایران در مراحل ابتدایی استقرار نظام بود که خود را با یک حمله خارجی مواجه می‌دید. تغییرات گسترده در عرصه سیاسی و نظامی توان رزمی ایران را تا حدودی دستخوش دگرگونی کرد و همین مساله برای سازمان نظامی کشور در مواجهه با یک دشمن سرتا پا مسلح مشکلاتی فراهم آورد. از سویی دیگر ضعف و بی‌تدبیری بنی صدر فرمانده کل قوا در آن زمان بهره نگرستن از امکانات وسیع بسیج مردم تا حد زیادی باعث آزادی عمل نیروهای بعثی در پیاده کردن نقشه‌های جنگی‌شان شد. عراق برای پیروزی سریع بر ایران در بهترین موقعیت قرار داشت، اما عراقی‌ها که در سودای فتح چند روزه ایران بودند به‌رغم پیشروی‌های اولیه با مقاومت سرسختانه‌ای روبه‌رو شدن که همین مساله باعث زمینگیر شدن نیروهای مهاجم و در نهایت توقف آنها در میدان جنگ شد.

این روند البته با عزل بنی صدر از فرماندهی کل قوا و تغییر استراتژی جنگی دگرگون شد و ابتکار عمل دست نیروهای ایرانی افتاد. اما هنوز طرف ایرانی برای اعلام یک پیروزی قطعی علیه دشمن متجاوز راه طول و درازی داشت. تصرف خرمشهر در ابتدای جنگ تحمیلی بعد از مقاومتی یک ماهه و شبانه‌روزی از سوی عراق به عنوان برگ برنده‌ای در دست نیروهای بعثی به‌شمار می‌آمد. محاصره آبادان نیز از عواملی بود که باعث شد عراقی‌ها همچنان خود را پیروز جنگ تا آن مقطع بدانند. از این‌رو همچنان بر رجزخوانی‌های خود ادامه می‌دادند و حتی اعلام کردند ادامه تصرف خرمشهر به منزله دفاع از بصره و بغداد دو شهر مهم و استراتژیک عراق است.

نیروهای ایرانی قبل از تصرف خرمشهر سلسله عملیات ثامن‌الائمه را برای شکستن حصر آبادان آغاز کردند و به موفقیت‌های چشمگیری نیز دست یافتند. اکنون شرایط برای انجام یک عملیات بزرگ فراهم بود؛ به این ترتیب عملیات بزرگ بیت‌المقدس از 10 اردیبهشت تا چهارم خرداد 1360 به طول انجامید.

نیروهای ایرانی مرحله به مرحله در حال عقب راندن دشمن از مناطق تصرف شده بودند و شهرهای اشغالی با اتخاذ تدابیر رزمی جدید از سوی ایران و هماهنگی کامل نیروهای ارتش و سپاه و بهره‌گیری از بسیج مردمی نوبت به نوبت آزاد شد. کم‌کم رزمندگان در اطراف خرمشهر مستقر شدند و در تدارک انجام عملیات بزرگ برای آزادسازی کامل آن برآمدند. بعثی‌ها هم برای نشان دادن قدرت نظامی خود با بهره‌گیری از دستگاه‌های تبلیغاتی تا مدت‌ها درصدد القای این مطلب بودند که ایرانی‌ها توان آزادسازی خرمشهر را ندارند.

عراقی‌ها برای اطمینان از ادامه تصرف خرمشهر لشکر شش زرهی خود را از جنوب رودخانه کرخه تا هویزه مستقر کردند. همچنین لشکر 5 مکانیزه خود را در منطقه از غرب اهواز تا روستای سیدعبود سامان دادند. لشکر 11 پیاده عراق هم از سیدعبود تا خرمشهر مستقر بود و تیپ‌های 22 و 44 و 44 نیز مامور حفاظت از خرمشهر بودند. لشکر 3 زرهی عراق هم در شمال خرمشهر مستقر بود.

منطقه عمومی عملیات بیت‌المقدس در میان چهار مانع طبیعی محصور بود که از شمال به رودخانه کرخه کور، از جنوب به

رودخانه اروند، از شرق به رودخانه کارون و از غرب به هورالهوریزه منتهی می‌شد.

منطقه مزبور بجز جاده نسبتاً مرتفع اهواز - خرمشهر، فاقد هرگونه عارضه مهم برای پدافند است. همین امر موجب شد زمین مسطح منطقه برای مانور زرهی مناسب و برای حرکت نیروهای پیاده - به دلیل در دید و تیر قرار داشتن - نامناسب باشد. نقاط حساس و استراتژیک منطقه شامل بندر و شهر خرمشهر، پادگان حمید، جفیر، جاده آسفالت اهواز - خرمشهر، شهر هویزه و رودخانه‌های کارون، کرخه کور و اروند بود.

نیروهای ایرانی هم که در نبردهای جنگی گذشته تجربیات کافی را به دست آورده بودند، در 4 مرحله عملیات بیت‌المقدس را سامان دادند. مرحله اول این عملیات از روز 9 تا 16 اردیبهشت شروع شد. در همین مرحله رودخانه کرخه کور به تصرف نیروهای ایرانی درآمد و رزمندگان با عبور از رودخانه خود را به جاده اهواز - خرمشهر رساندند و در فکه با نیروهای عراقی درگیر شدند.

مرحله دوم عملیات از 17 اردیبهشت آغاز تا 21 اردیبهشت ادامه پیدا کرد. در این مرحله نیروهای ایرانی با ادامه پیشروی در محورهای عملیاتی از سه طرف نیروهای عراقی را محاصره و لشکرهای 5 و 6 بعثی را با خسارت‌های جدی مواجه کردند. این مرحله از عملیات باعث برتری کامل رزمندگان بر دشمن بعثی شد و نیروهای ایرانی ابتکار عمل را برای آزادسازی کامل خرمشهر در دست گرفتند.

مرحله سوم عملیات در 22 اردیبهشت شروع و تا 31 اردیبهشت ادامه پیدا کرد. در این مرحله دشمن بعثی که در ضعف کامل قرار داشت، به لحاظ روحی هم وضع متزلزلی پیدا کرد و حتی در اهداف نظامی خود هم دچار تردید شد. در بین فرماندهان عراقی این اختلاف نظر وجود داشت که در صورت تداوم حملات نیروهای ایرانی، حفظ خرمشهر مهم‌تر است یا این که عراقی‌ها فکری برای صیانت از شهر بصره که در نزدیکی مرز قرار داشت کنند. این سر درگمی باعث تشدید انفعال نیروهای بعثی شد. در این مرحله از عملیات، پاسگاه‌های استراتژیک شهابی در شمال خرمشهر به دست نیروهای خودی افتاد و عراقی‌ها تلاش ناکامی را برای تصرف مجدد آن بخرج دادند، اما نتیجه‌ای نگرفتند.

مرحله چهارم عملیات از یکم شروع و تا چهارم خرداد 1361 طول کشید. این مرحله آخرین و مهم‌ترین بخش عملیات نظامی ایران بود که ساعت 22 و 30 دقیقه یکم خرداد 1361 با رمز بسم‌الله القاصم الجبارین آغاز شد. محورهای هدف با آغاز این مرحله از عملیات یکی پس از دیگری به تصرف رزمندگان درآمد. در روز دوم خرداد قرارگاه کربلا موفق به احاطه کامل خرمشهر شد و با ازهم‌پاشیدگی نیروهای عراقی، یگان‌های دشمن در منطقه بین نهر عریض و شلمچه به میزان زیاد منهدم شدند.

در این مرحله از عملیات نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی ایران نیز با بمباران پل شناور عراقی‌ها در منطقه اروندرود که محل تجمع آنان بود، باعث ازهم‌پاشیدگی نیروهای بعثی شد. عراقی‌ها که قافیه را باخته بودند، تلاش کردند تا از سمت شلمچه اقدام به پاتک کنند که ناکام ماندند و مجبور به عقب‌نشینی شدند.

سرانجام در ساعت 12 قوای ایران از سمت شمال و مشرق نیز وارد شهر شدند و نیروهای متجاوز بعثی که 24 ساعت در محاصره کامل قرار داشتند، راهی جز اسارت یا فرار و یا کشته شدن نداشتند، بدین جهت واحدهای عراقی گروه‌گروه به اسارت رزمندگان اسلام درآمدند.

در ساعت دو بعدازظهر، خرمشهر به طور کامل آزاد شد و پرچم پرافتخار جمهوری اسلامی ایران بر فراز مسجد جامع و پل تخریب شده خرمشهر به اهتزاز درآمد.

نتایج:

در عملیات بیت‌المقدس 5038 کیلومتر مربع از اراضی اشغال شده از جمله شهرهای خرمشهر و هویزه و نیز پادگان حمید و جاده اهواز - خرمشهر آزاد شدند. علاوه بر این شهرهای اهواز، حمیدیه و سوسنگرد از تیررس توپخانه دشمن خارج گردیدند. همچنین 180 کیلومتر از خط مرزی تامین شد.

همچنین با فتح خرمشهر، برتری نظامی ایران بر عراق مورد تأیید کارشناسان و تحلیلگران نظامی قرار گرفت.

فتح خرمشهر موجب انفعال ارتش عراق شد؛ به گونه‌ای که نظامیان عراقی تا مدت زیادی نتوانستند از لاک دفاعی خارج شوند.

عملیات بیت‌المقدس موجب شد تا کشورهای عرب منطقه اقدام به تقویت مالی و نظامی عراق کنند.

در این عملیات حدود 19 هزار نفر از نیروهای دشمن به اسارت درآمدند و بالغ بر 16 هزار نفر کشته و زخمی شدند.

فتاح غلامی / گروه تاریخ

نگاهی دوباره به فتح خرمشهر

محمد درودیان / پژوهشگر و محقق جنگ

فتح خرمشهر در سوم خردادماه 1361، بی‌تردید برجسته‌ترین پیروزی نظامی ایران در برابر ارتش عراق بود. در این عملیات، علاوه بر نمایش توان و قدرت نظامی ایران، بخش مهمی از مناطق اشغالی کشور از جمله شهر خرمشهر آزاد شد. تحولات نظامی حاصل از فتح خرمشهر، موقعیت سیاسی ایران را برای نخستین بار پس از حمله عراق به ایران بهبود بخشید و ایران از شرایط جدیدی برای استفاده از قدرت نظامی به منظور پیگیری اهداف سیاسی خود برخوردار شد.

در سال‌های گذشته، همواره به مناسبت سوم خرداد و فتح خرمشهر، ابعاد سیاسی - نظامی عملیات بیت‌المقدس مورد توجه رسانه‌ها و برنامه سازان قرار گرفته است و این مساله بسیار ضروری بوده و باید ابعاد آن بیش از گذشته و فراتر از شعارهای

تبلیغاتی تبیین شود؛ اما نباید موجب نادیده گرفتن دیگر ابعاد فتح خرمشهر، بویژه در زمینه اجتماعی شود. حمله عراق به ایران و اشغال بخش مهمی از مناطق و شهرهای مرزی کشور ازجمله شهر خرمشهر، موجب شکل‌گیری مقاومت مردمی در شهرها شد؛ هر چند در عمل، حیات اجتماعی و فردی یک نسل را به مخاطره‌انداخت و آوارگی و ترک محل زندگی همراه خسارت‌های مادی و روحی حاصل از جنگ، چنان که روشن است، بسادگی قابل جبران و فراموشی نیست. برای نسلی که در واکنش به تهاجم ارتش عراق، از مرزهای کشور دفاع سپس محل زندگی خود را ترک کرد، آزادسازی مناطق اشغالی و فتح خرمشهر، معنای متفاوتی بیش از ابعاد سیاسی - نظامی داشت. به عبارت دیگر، انتظار برای فتح خرمشهر، پس از تبدیل خرمشهر به خونین شهر، انتظار برای بازگشت به زندگی بود و به همین دلیل جشن و شادمانی مردم مناطق اشغالی، با دیگر مردم ایران تفاوت داشت. هم اکنون انتظار برای ساماندهی زندگی در خرمشهر، جایگزین انتظار برای آزادسازی شده است. سرنوشت آینده یک نسل در خرمشهر، با فتح نظامی این شهر مقاوم و استراتژیک پیوند خورده و هر دو در صورت ساختن دوباره خرمشهر و پویایی حیات سیاسی - اقتصادی و فرهنگی - اجتماعی در این شهر، تکمیل و در تاریخ، پایدار خواهد شد.